
ДАНИ СРПСКОГА ДУХОВНОГ ПРЕОБРАЖЕЊА
XXIII

**СРЕДЊИ ВЕК У СРПСКОЈ
НАУЦИ, ИСТОРИЈИ,
КЊИЖЕВНОСТИ
И УМЕТНОСТИ
VII**

НАУЧНИ СКУП
ДЕСПОТОВАЦ–МАНАСИЈА, 22–23. АВГУСТ 2015

Редакција

*др Сјаноје Бојанин (Београд, Србија), др Злаїа Бојовић,
дописни члан САНУ (Београд, Србија), мр Павле Драгичевић
(Бања Лука, Република Српска), др Јекаїерина Јакушкина
(Москва, Русија), др Гордана Јовановић (Београд, Србија),
др Радослава Сїанкова (Софија, Бугарска), др Рада Сїијовић
(Београд, Србија), др Јелица Сїојановић (Никишић, Црна Гора),
др Љиљана Сїошић (Београд, Србија);
др Волфганг Шїајнингер (Грац, Аустрија)*

Главни уредник
ГОРДАНА ЈОВАНОВИЋ

ДЕСПОТОВАЦ
2016

Издавачи
Народна библиотека „Ресавска школа”, Деспотовац
Институт за српски језик САНУ, Београд

За издаваче
Санела Симић
др Јасна Влајић-Поповић

Рецензенти
др Злата Бојовић, дописни члан САНУ (Београд, Србија)
др Гордана Јовановић (Београд, Србија)
др Рада Стијовић (Београд, Србија)
др Љиљана Стошић (Београд, Србија)

ISBN 978-86-82379-66-9

ОБРАСЦИ СРПСКОГ ЈЕЗИКА У РУСКОМ ИЗДАЊУ НОВАКОВИЋЕВЕ ГРАМАТИКЕ СРПСКОГ ЈЕЗИКА*

Прва значајна граматика српског књижевног језика вуковског типа јесте Новаковићева *Српска граматиџка*. Она је излазила по дијеловима, а први пут је објављена у једним корицама 1894. године у Београду. Прије тога је изашла на руском језику у Петрограду – 1890. године. Петроградско издање је знатно скраћено, а опремљено је малим рјечником српско-руским и примјерима српског језика. Тако је она представљала први солидан уџбеник српскога језика у руској средини. У овоме раду ће се послије представљања руског издања граматике нешто више говорити управо о тим текстовима које је издавач одабрао и приложио у *Граматиџци*.

Кључне ријечи: српски језик, руски језик, Стојан Новаковић, *Грамматика сербскаго языка*, превод, обрасци српскога језика.

Навршило се сто година од смрти историчара, филолога и дипломате Стојана Новаковића. То је разлог што сам се одлучио за ову тему, као скроман допринос српских лингвиста подсјећању на великана наше филолошке науке. Новаковић (1842–1915) свакако спада међу најзначајније Србе друге половине XIX и првих година XX вијека. По одласку Ђуре Даничића у Загреб, на Великој школи га наслеђује млади српски филолог вуковац Стојан Новаковић. У неколико наредних деценија развио се у једну од најкрупнијих фигура међу српским научницима, али и у великог државника и дипломату. Био је у српској дипломатској служби у Цариграду, Паризу и Петрограду. У тим градовима је уз дипломатске послове вријеме трошио и на научне активности.¹

* Овај рад је настао у оквиру пројекта *Опис и стандардизација савременог српског језика* (бр. 178021), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ Тако је у Цариграду међу првим српским научницима трагао за остацима Срба које је султан Сулејман послије аустро-турског рата 1521. године и турског заузећа

Стојан Новаковић се у својој политичкој активности руководио прије свега тражењем начина за што бољим статусом Србије и бригом за положај Српства првенствено у турској империји. Све више је увиђао да је гарант Србији на првом мјесту Русија, да Србија своју спољну политику мора чвршће везати за Русију. Тако је још 1885. године мислио да треба да краљ исправи свој однос са Русијом и да се „спољној политици Србије одузме претерано наглашени ’колорит аустрофилства’”.² Управо, „под Новаковићевим руководством напредњачка влада се окренула Русији. Била је то једна од најзначајнијих политичких одлука јер је русофилска политика тада највише одговарала националним интересима Србије. С обзиром на то да су друге две странке, либерали и радикали, више нагињали Русији, било је то први пут да су сви политички кругови били јединствени у спољнополитичкој оријентацији”.³ Његови погледи су очито били у сагласју са руском спољном политиком према Балкану и Јужним Словенима. Стојан Новаковић је у Русији имао углед српског политичара који жели да Србија своју спољну политику усмерава према Русији: „Мислило се да би добро било да се у Петроград пошаље Стојан Новаковић на место српског посланика, с обзиром на то да је он, протеклих година, стекао знатно поверење међу Русима...”⁴

Ипак, не треба избор управо Новаковићеве граматике у Петрограду 1890. године, дакле, прије његовог доласка у дипломатску службу у ову руску престоницу, доводити у везу с његовим политичким више него с научним и филолошким угледом који је имао. Уосталом, треба напоменути и то да се она појавила пуну деценију прије Новаковићевог доласка у дипломатску службу у Петроград (1900). Највећи руски филолози средине XIX вијека који су и заснивали славистику у Русији, а затим њихови најбољи ученици, значајну пажњу посвећују српском језику, његовим говорима, историји; многи споменици су публиковани

Београда преселио у Цариград. Такође, трагао је и за иконом Богородице Београдске, коју је осликао јеванђелиста Лука, а коју су Срби понијели са собом у Цариград, а због њеног поријекла Србе је у Цариграду дочекао сам патријарх. Међутим, кад је Новаковић стигао у Цариград, тамо више није било Срба потомака храбрих бранилаца Београда – били су се или хеленизовали или су расељени; није пронашао ни икону Мајке Божије.

² М. Војводић, *Стојан Новаковић*, Београд, 2012, стр. 118.

³ *Истио*, стр. 122.

⁴ *Истио*, стр. 125. Треба рећи да је Новаковић своје ставове о мјесту Русије у српској спољној политици градио на реалистичким просуђивањима, уп.: „Новаковић је изнео мишљење да у Србији не би требало да има нити ’русифила’ нити ’аустрофила’ него једино ’који ће без заноса и страсти руководити се једино трајним користима своје отаџбине’”, *истио*, стр. 127.

управо трудом тих слависта од 30-их година⁵ до краја XIX стољећа.⁶ Петроградски универзитет је у томе заузимао значајно мјесто.⁷ Српски језик (у оквиру општих славистичких студија и у различитом интензитету) проучава се на Универзитету у Петрограду од 1835. године, када је руско Министарство просвете донело одлуку да се на четири универзитета у земљи – Петроградском, Московском, Харковском и Казањском – отворе катедре за проучавање словенских језика и књижевности. У другој половини XIX вијека у Русији се снажно развија славистика. У оквиру ње, од самих почетака, расте и интерес за српски језик, као и за српски народ уопште. Зато је било нужно омогућити руској културној јавности да учи српски језик. Било је потребно обезбиједити најважније инструменте за учење савременог српског језика: граматике и рјечнике. Такви рјечници су урађени и штампани нешто раније, и то тако што је П. А. Лавровски за основу узео Вуков *Српски рјечник* из 1852. и направио српско-руски рјечник, а потом и руско-српски рјечник.⁸ На сличан начин дошло је и до издавања уџбеника српског језика у Петрограду. П. Григорјев је превео (и скратио) Новаковићеву граматику и објавио је као уџбеник.⁹ У краћем уводном дијелу „Вмѣсто предисловія” аутор је објаснио разлоге за објављивање ове књиге: „Никто, конечно, не станеть спорить, что у насъ съ каждымъ годомъ все увеличивается интересъ къ южнымъ Славянамъ – прошлыя обстоятельства и текуція политическія событія могущественно поддерживаютъ этотъ интересъ и помагають взаимному сближенію. Но кромѣ этого интереса, побуждаемого симпатією и желаніемъ сблизиться съ родственнымъ намъ

⁵ Руски научници почетак славистике на Петроградском универзитету везују за почетак славистике у Русији – 1835. годину, в. П. А. Дмитриев, Г. И. Сафронов, *К 150-летию кафедры славянской филологии ЛГУ*, Вестник ленинградского университета 2/2, №23, 1985, стр. 52–58. В. и.: „Руској филолошкој науци не припада само заслуга што су драгоцені споменици српске писмености извучени из запарложеног непостојања, и што су палеографске и језичке карактеристике неких од њих описане. Прва уопштена монографска студија из историје српског језика изашла је из пера руског слависте”, В. П. Гутков, *Слависти́ка – србисти́ка*, Београд – Нови Сад, 2005, стр. 42.

⁶ Доста информација на једном мјесту, заснованих на библиографским подацима, може се наћи у горенаведеној књизи проф. Владимира П. Гуткова, руско издање, МГУ, Москва, 1999.

⁷ О изучавању српског језика на Петроградском универзитету много података се може наћи и у раду М. Николић, *Србисти́ка на Пе́троградском универзи́тетју данас*, Наш језик XLIV/3–4, Београд, 2013, стр. 59–69.

⁸ П. А. Лавровский, *Сербско-русский словарь*, Санкт-Петербург, 1870; исти, *Русско-сербский словарь*, Санкт-Петербург, 1880. О овоме се више детаља може наћи у раду Б. Тошића објављеном 80-их година прошлог вијека на страницама *Јужнословенског филолога*.

⁹ Ст. Новаковичъ, *Грамматика сербскаго языка*, Перевел съ сербскаго А. Григорьевъ, Издание с. петербургскаго славянскаго благотворит. общества, С.-Петербург, 1890, стр. 256.

народомъ, существуетъ еще другой, правда, болѣе слабый, чѣмъ первыйно – но также растущій съ каждымъ годомъ: сербскій языкъ, самобытный и богатый по своимъ звукаамъ и формамъ, народная поэзія, которую можно сравнить развѣ только съ русскою, развивающаяся художественная и особенно научная литература (въ области исторіи и языка) – все это давно уже привлекало вниманіе многихъ русскихъ ученыхъ и неученыхъ.” Ту аутор овога превода, такође, истиче да је одабрао Новаковићеву граматику зато што је приступачнија од другихъ обичном читаоцу и што је најпотпунија.

У уводном дијелу преводилац, како своје ауторско дјело означава Григорјев, обавјештава читаоце и да ова руска верзија Новаковићеве граматике не одговара у свему српском оригиналу: истиче да је изоставио читав други дио – науку о основама, а да је умјесто тога додао хрестоматију српскихъ текстова и мањи рјечник. Овдје се неће опширније говорити о томе како је Григорјев удесио саму граматику, само ћемо се подсетити на чињеницу да је ова грамика изашла као цјеловито дјело у Петрограду прије него што је у Београду објављена Новаковићева грамика у једнимъ корицама. Наиме, Новаковић је поједина поглавља из своје граматике објављивао и по неколико пута, с већимъ или мањимъ измјенама, прије него што се појавила његова *Српска грамаџика* 1894. године.¹⁰

П. Григорјев је дао релативно велики просторъ текстовима којимъ је желио да покаже образацъ српскогъ језика (стр. 165–225). Ту су два текста који илуструју историју српскогъ језика – Кулинова повелѣа и Симеоново јеванђеље с краја XII вијека (Лука XXIV, 12–25). Иако се у *Грамаџици* не даје и историја српскогъ језика, писацъ је дао ова два различита текста, желећи тако да рускомъ читаоцу покаже да српски народ има своју дугу традицију писаногъ језика – народногъ и црквенословенскогъ.¹¹ Зато је и насловио овај прилог *Обрасци сербскога језика древнога и новаго*. На самомъ почетку аутор истиче, наравно у складу с тадашњимъ достигнућима славистичке науке, да најстарији споменици српскогъ језика припадају XI вијеку, а да неспорне потврде српскогъ утицаја носе споменици тек с краја XII вијека, међу којимъ прво мјесто морају за-

¹⁰ О овоме се нешто детаљније говори у моме раду написаном поводомъ стоте годишњице од појаве рускогъ издања, С. Танасић, *Руска верзија Грамаџике Сѣојана Новаковића (У њоводу сѣогодишњице излажења)*, Књижевни језик 19/2, Сарајево, 1990, стр. 89–100.

¹¹ Да се подсетимо: већ срединомъ XIX вијека у Русији је објављена прва историја српскогъ језика: 1857. године А. А. Мајков је објавио „једини у својој врсти историјски и лингвистички рад *Историја српскогъ језика љрема сѣоменицима љисанимъ ћирилицомъ у вези са истѣоријомъ народа*”, на који се осврнуо Ђ. Даничић, в. В. П. Гутков, *нав. дјело*, стр. 43.

узети Кулинова повеља из 1189. године и Симеоново јеванђеље с краја XII вијека. Кулинова повеља наведена је у цјелини, као и њен латински превод, а из Симеоновог јеванђеља наведен је извод: Лука XXIV, 12–25. Уз текстове нема никаквог коментара.

Ипак је највише простора посвећено српским народним пјесмама. Дате су слjedeће епске народне пјесме: *Женидба краља Вукашина* (Вук, Српске народне пјесме II, 25), *Зидање Скадра* (Вук, Српске народне пјесме II, 26), *Пројаси царсџива српскога* (Вук, Српске народне пјесме II, 46), *Муслин Сџефан* (Вук, Српске народне пјесме II, 47), *Одломци косовских пјесама* (Вук, Српске народне пјесме II, 50), *Женидба Марка Краљевића* (Вук, Српске народне пјесме II, 56), *Марко Краљевић и вила* (Вук, Српске народне пјесме II, 38), *Марко Краљевић у азачкој шамници* (Вук, Српске народне пјесме II, 65), *Марко њије уз рамазан вино* (Вук, Српске народне пјесме II, 71), *Орање Краљевића Марка* (Вук, Српске народне пјесме II, 73), *Смрти Марка Краљевића* (Вук, Српске народне пјесме II, 71). Уз пјесме нема никаквих коментара, нема ништа ни о томе зашто су одабране баш ове, а не неке друге пјесме. Све су, видимо, из друге књиге Вукових народних пјесама. Запажа се да је доста простора дато пјесмама из Косовског циклуса и пјесмама о Краљевићу Марку. Разумљиво је да оне у другој књизи свакако представљају неспорно значајне пјесме. Избор народних пјесама непобитно је оправдан: Вук је граматику новог српског књижевног језика градио увелико на српској народној књижевности – народне пјесме су биле снажна подршка оваквом типу књижевног језика. Мало смо се задржали и на поређењу лексике у наведеним пјесмама и у приложеном српско-руском рјечнику. У њему се ријечи које се јављају у наведеним пјесмама углавном и налазе. Ипак има неких мањкавости. Једна се заснива на односу аутора према ијекавском јотовању. Тако он у рјечнику наводи и *девојка* и *ђевојка*, али нема *дјевојка*, наводи *онђе*, које се јавља у пјесмама, а не наводи ни *дјевојка* ни *ондје*, док нема *ђе*, које се такође налази у пјесмама, а нема ни *гдје*. У пјесмама се јавља ријеч *вересија*, а у рјечнику је нема. Нисам сигуран да је глагол *обљубиџи*, врло значајан за разумијевање љутње Марка Краљевића у пјесми *Женидба Марка Краљевића*, правилно преведен са *горячо цџловатиџ*. Ипак, не мислим да је овакав степен неусаглашености између текста и рјечника значајан да би био разлог неразумијевању пјесама.

Интересантно је видјети и шта је одабрано од умјетничке књижевности у овој малој хрестоматији српских текстова. На првом мјесту то је један запис Милана Ћ. Милићевића о Дубровнику, објављено у Београду, 1880, стр. 211–216, затим почетак спјева *Смрти Смаглаге Ченгића* од Ивана Мажуранића, стр. 216–219. На крају је текст *Бока* из књиге *Пријовијесџи* Стјепана Митрова Љубише, објављене

у Панчеву 1882. Како се види, аутор хрестоматије је бирао текстове који представљају цјелину српског језика који је канонизован у српски књижевни језик који је Вук Стефановић Караџић са својим сарадницима створио. Милићевићев и Љубишин текст настали су једва деценију прије изласка *Грамаџике*, дакле – репрезентују савремени јој српски књижевни језик. С друге стране, одломак који је узет из Милићевићеве књиге говори о актуелним приликама у српском народу: тежња за његовим уједињењем. Ипак је најинтересантније то што се међу три примјера умјетничке књижевности нашао и еп Ивана Мажуранића, односно један одломак његов. Прво, језик овог епа није усклађен са граматичком нормом коју је српском књижевном језику дао Вук са сарадницима; исто важи и за правопис. Разлози, како рекосмо, за избор дјела која треба да репрезентују савремени српски језик и његову граматику нису навођени. Друго, у девет година млађој *Грамаџици и сѣмилстѣици хрватскога или срѣскога књижевног језика* Томислав Маретић није узимао примјере из дјела Ивана Мажуранића, ни било ког другог хрватског писца, ни српског, додуше: све је у њој из српских народних умотворина које је објавио Вук Ст. Караџић и из његових списа – за Маретића је он наш Цицерон. Може се претпостављати да је аутору превода и хрестоматије било познато да се Загреб определио да прихвати српски књижевни језик Вуковог типа. Избор управо извода из Мажуранићевог епа уклапао се у тежњу његову да покаже борбу јужнословенских народа за ослобођење и уједињење. У таквом контексту једино може се схватити одабир одломка из епа Ивана Мажуранића за образац српског језика, а – рекосмо – он то није у мјери у којој су друга два текста. С друге стране, у то вријеме био је низ српских писаца који су писали вуковским књижевним језиком и уздизали га на виши изграђенији ниво, какви су Милован Глишић, Јанко Веселиновић, па Лаза Лазаревић и Стеван Сремац, те пјесници, не само Радичевић него и Ђура Јакшић и Јован Јовановић Змај и Лаза Костић и др. С обзиром на то да је ово један од свега три примјера из умјетничке књижевности, да је ријеч о дјелу које ни граматички ни правописно није у сагласју са српским књижевним језиком, чију граматику доноси руском читаоцу, могло би се рећи да је аутор хрестоматије жртвовао филолошке разлоге политичким.

Кад се упореди оно што је из српске умјетничке књижевности уврштено у хрестоматију са српском умјетничком књижевности из доба у коме је ова грамика објављена, може се рећи да је аутор био најмање срећне руке управо у овом избору: и примјери којим се илуструје стари српски језик и примјери који илуструју српску народну поезију боље су одабрани. Ограничен вјероватно и простором који је имао на располагању, А. Григорјев није адекватно представио савремени му српски језик довољним бројем најбољих српских писаца онога време-

на. Па и у тако малом простору нашао се одломак из Мажуранићевог епа, који тешко да може представљати образац савременог српског језика датог у преведеној Новаковићевој *Српској граматици*. Аутор овога дјела је очито овдје дао предност неким политичким разлозима; уосталом – и у уводној ријечи је истакао да су научни и друштвени разлози довели до издавања ове граматике. Могуће примједбе које се виде из данашњег тренутка никако не умањују појаву ове књиге, која је свакако у руској славистици и србистици значила прворазредни догађај.

Sreto Z. Tanasić

EXAMPLES OF THE SERBIAN LANGUAGE IN THE RUSSIAN
EDITION OF THE GRAMMAR OF THE SERBIAN LANGUAGE BY
STOJAN NOVAKOVIĆ

S u m m a r y

The *Serbian Grammar* by Stojan Novaković is the first noteworthy grammar of the Serbian literary language after Vuk Karadžić's reform. It was published in successive fragments and was first released as a single volume in 1894 in Belgrade. Before that, it was published in Russian in St. Petersburg, in 1890. The St Petersburg edition was significantly reduced and it was equipped with a brief Serbian to Russian dictionary and examples of the Serbian language. Therefore, it was the first well-founded Serbian language tuition book in Russia. After presenting the Russian edition of the grammar, this paper will focus in greater detail on the texts selected and included in the *Grammar* by the publisher.

When we compare the examples of Serbian artistic literature included in the chrestomathy and the Serbian artistic literature from the period when the *Grammar* was published, we can conclude that it was in this regard that the author made the least fortunate choice: both the examples that illustrate the old Serbian language and the examples that illustrate Serbian folk poetry were better selected. The space available to the author of this work was probably limited and he obviously gave priority to some political reasons. After all, he emphasized in the introduction that scholarly and social reasons led to the publication of this *Grammar*. Some objections that may seem plausible from the present standpoint do not reduce the importance of the publication of this book, which was certainly a first-class event for the Russian Slavic studies and Serbian studies.